

GAIVIOJ TAUTOSAKOS SROVĖJ

KOSTAS ALEKSYNAS

Sukako 75 metai Ambraziejui Jonynui, varančiam ženklia vagą folkloristikos dirvonouose. Dzūkiška aplinka jam, kaip ir daugeliui iš to krašto kilusių šviesuolių, įžiebė polinkį į poeziją (studijų metais spaudoje dažnai pasirodydavo jo parašytų eilėraščių), uždegė meilę paprastų žmonių sukurtoms dvasios vertybėms. Įgijęs humanitarinį aukštąjį išsilavinimą Kauno Vytauto Didžiojo ir Vilniaus universitetuose, 1946 m. tampa folkloristu. Baigęs aspirantūrą, Lietuvos istorijos institute, o nuo 1952 m. – Lietuvių kalbos ir literatūros institute dirba moksliniu bendradarbiu. Sykiu kelerius metus skaito tautosakos kursą Vilniaus universiteto studentams lituanistams (sudaro ir tautosakos programą šiai mokyklai). 1958 m. jam pavedamos Tautosakos sektoriaus vadovo pareigos. Ambr. Jonynas pirmasis iš pokario Lietuvos folkloristų 1955 m. apgina filologijos mokslų kandidato disertaciją. Darbo specifika, užimanos pareigos skatina ir verčia rašyti įvairiais tautosakos klausimais – nuo valdžios primetamų „aktualijų“ iki rimtų teorinių apibendrinimų. Daug laiko pareikalauja ir administracinis darbas: du dešimtmečius eitos Lietuvių kalbos ir literatūros instituto direktoriaus pavaduotojo pareigos. O kur dar veikla Paminklų apsaugos ir kraštotyros draugijoje: ilgą laiką Ambr. Jonynas buvo jos prezidiumo narys, Centro tarybos respublikinės metodologinės komisijos pirmininkas. Pelnytai jam suteiktas nusipelnusio kultūros veikėjo garbės vardas.

Pirmasis Ambr. Jonyno darbo tautosakos srityje dešimtmetis – tai tas laikas, kai kultūriniame ir visuomeniniame gyvenime buvo triuškinama „vieningosios srovės teorija“, kai intensyviai naikintas ir niekintas „buržuazinis palikimas“, jėga sovietizuotas požiūris į dvasios vertybes. Ir aptariant tautosaką neišvengiamai reikėjo kelti „klasių kovos“ atspindžius, „liaudies neapykantos išnaudotojams“ apraiškas, menkinti visa, kas tautosakos rinkimo ir tyrinėjimo srityje nuveikta anksčiau, ir aukštinti „tarybinio“ tautosakos mokslo „privalumus“. Ambr. Jonynui, kas be ko, irgi teko atiduoti nemenką duoklę „pažangių“ idėjų tautosakoje paieškoms, raginimams rinkti „revoliucinę ir tarybinę tautosaką“ (beje, Ambr. Jonynas nepriešino, kaip daug kas tuo metu darydavo, „tarybinės“ tautosakos tradicinei, o laikė ją nežymia visos poetinės kūrybos dalimi), ieškoti joje „tautų draugystės“, „buržuazinės tikrovės“ atspindžių ir pan. Priverstinį reikalą taip rašyti, apskritai to meto mokslinio darbo atmosferą iliustruoja kad ir ši ištrauka iš 1951 m. Lietuvos istorijos institute vykusio posėdžio, kuris svarstė Ambr. Jonyno

parengtos tautosakos programos vidurinėms mokykloms projektą: „drg. Kutorgienė* pareiškia, kad programa apolitiška, kad joje reikia užaštrinti kiekvieną punktą. Reikia išryškinti antireliginį momentą tautosakoje, <...> paliesti klausimą, kaip marksizmo klasikai naudojami tautosaka, įtraukti punktą apie Stalino veikalus kalbos mokslo klausimais, užaštrinti tarybinį dabartinės tautosakos patriotizmą“. Nesunku įsivaizduoti, kokia turėjo tapti ta programa, pataisyta prieš jos autoriaus norą pagal šiuos reikalavimus. O juk kiekvienas rašinys, kiekviena publikacija bolševikmečiu turėjo būti „aktualaus“ idėjinio turinio, persunkta „tarybiniu patriotizmu“. Pakanka prisiminti, kaip, sakysim, partinių ideologų buvo triuškinamas Zenonas Slaviūnas, rašęs „bet kokiais santvarakai tinkančią“ sutartinėms skirtą studiją, kaip buvo puolamas Balys Sruoga, parengęs „apolitišką“ „Lietuvių liaudies dainų rinktinę“... Tad nėra ko stebėtis, kad Ambr. Jonynas tuo nelemtu laiku savo disertacijai pasirinko temą „Baudžiauninkų kovos prieš feodalus atspindžiai buitinėse lietuvių liaudies pasakose“, o ne vieną jos teiginių grindė ideologizuotais pritempimais.

Medžiagos atrankos tendencingumas, jos klasifikavimas pagal „tarybinės folkloristikos“ reikalavimus aiškiai pakenkė ir „Lietuvių tautosakos rinkinei“ (1954), kurią Ambr. Jonynas parengė drauge su kitais Lietuvių kalbos ir literatūros instituto Tautosakos sektoriaus darbuotojais, nors ši knyga aiškiai turi ir teigiamų bruožų (pvz., dainos, kiek įmanoma, joje pateiktos su melodijomis, pati medžiaga daugmaž atskleidžia tautosakos žanrinę prigimtį), be to, jau pats šios knygos pasirodymas to meto sąlygomis yra svarbus faktas. Kur kas objektyviau, nors irgi atiduodant tam tikrą duoklę „tarybinės folkloristikos“ reikalavimams, jau galėta parengti knygą „Lietuvių tautosaka 1944–1956“ (1957), kurios tekstus redagavo (kartu su K. Grigu) ir kuriai įvadinį straipsnį parašė Ambr. Jonynas.

Būdamas Tautosakos sektoriaus (vėliau – skyriaus) vadovas, Ambr. Jonynas Instituto folkloristus orientuoja dirbti ir tuo metu taip reikalingus praktinius darbus. Kasmet rengiamos tautosakos ekspedicijos (kai kuriais metais – kartu su kalbininkais, latvių folkloristais), renkama folkloro medžiaga kitais įmanomais būdais. Kas be ko, nepaisant įvairiausių draudimų ir pavojų, gaunama ir „politiškai netinkamos“ tautosakos, daugiausia – pokariu sukurtų dainų, kiek mažiau – politinių anekdotų. Ji neišmetama, kaip turėjo būti daroma pagal tuometinius

* Zoja Kutorga, tuometinė Lietuvos istorijos instituto Etnografijos ir tautosakos skyriaus vedėja, nemokėjusi lietuviškai, neturėjusi jokios nuovokos apie lietuvių tautosaką (B. Kazlauskienės liudijimas).

reikalavimus, o padedama į spec. fondą. Jokiose registracijos knygosė jį neatspindima. Kad ta medžiaga išliko iki šių dienų – didelis Ambr. Jonyno, o kartu ir tuometinio Lietuvos tautosakos rankraštyno tvarkytojo Klimo Viščinio nuopelnas.

Sykiu susirūpinama tinkamu Lietuvos tautosakos rankraštyno fondų sutvarkymu. Instituto tautosakininkai imasi didelio, ne vieną dešimtmetį trukusiančio, taip reikalingo ir tautosakos tyrinėjimui, ir praktiniam jos naudojimui darbo – sisteminti sukaupą medžiagą. Pradedama nuo liaudies dainų kataloginimo. Ir dainų tekstų, ir melodijų katalogai, kaip teigia Ambr. Jonynas jiems skirtuose straipsniuose, ypač svarbūs dėl to, kad jie praktiškai apima bemaž visus užfiksuotus šios rūšies kūrinius – nuo seniausiuose spausdintuose šaltinių esančių iki pastaraisiais metais užrašytų ir kad, norint imtis nuodugniau tyrinėti tautosaką ar parengti bent kiek išsamesnę jos publikaciją, negalima be jų apsieiti. Ambr. Jonynas remia savo pirmtako – ankstesniojo Tautosakos sektoriaus vadovo Antano Mockaus iniciatyva pradėtą liaudies dainų kataloginimo darbą ir jam vadovauja.

Žinoma, Institute kartu dirbamas ir mokslinis darbas. Nuo „atlydžio“ laikų susidaro galimybės imtis rimtų teorinių apibendrinimų – tiesa, „marksistinės-lenininės metodologijos pagrindu“, bet jau galint kur kas objektyviau vertinti tautosakos gyvavimo faktus bei reiškinius. Kaip kelerius metus trukusio tokio darbo rezultatas parengiama kolektyvinė studija „Lietuvių tautosakos apybraiža“ (1963). Joje pirmą kartą lietuvių folkloristikoje taip išsamiai aptariama visa lietuvių liaudies poetinė kūryba, pateikiama jos rinkimo, leidimo bei tyrinėjimo istorija. Didelę šios knygos dalį parašė Ambr. Jonynas. Be to, jis yra vienas iš tos knygos redaktorių, kuriems teko nelengva užduotis taisyti ir papildyti vieno kito autoriaus parašytą tekstą, kad knyga taptų kompaktiška, tikrai moksliška. Čia daug pravertė ir metodologiniai knygos vyriausiojo redaktoriaus Kosto Korsako patarimai, gelbėję parašytą tekstą nuo suvulgarintų teiginių ir apibendrinimų.

Septintojo dešimtmečio pradžioje Institute susidaro prielaidos rengti visuomenei taip reikalingą apibendrinamojo pobūdžio leidinį, apimančią pagrindinius lietuvių liaudies poetinės kūrybos žanrus, ir 1962–1968 m. išeina „Lietuvių tautosakos“ penkiatomis. Jis, palyginti su minėtais pokario leidiniais, reiškė naują, gerokai aukštesnę tautosakos publikavimo pakopą. Tekstų atranka čia jau kur kas objektyvesnė, medžiagos pateikimo principai tikslesni. Rengiant dainuojamajai tautosakai skirtus toms, pirmąsyk praktiškai remiamasi liaudies dainų katalogais. Didžioji redakcinio darbo dalis čia teko Ambr. Jonynui. Trims tomams jis parašė plačius įvadinčius straipsnius. Už šio leidinio parengimą

Ambr. Jonynas drauge su kitais pagrindiniais rengėjais – Kaziu Grigu, Leonardu Sauka – buvo apdovanotas Respublikine premija.

Sudarius Lietuvos liaudies dainų tekstų ir melodijų katalogus, atsivėrė galimybės atrinkti iš nepaprastai gausios medžiagos vertingiausią dainų dalį ir ją paskelbti stambiu daugiatomiu moksliniu leidiniu – tokiu, kokius tuo metu jau buvo išleidusi arba leido ne viena Europos šalis, tarp jų – artimiausi mūsų kaimynai latviai, baltarusiai. Ambr. Jonynas – vienas iš to leidinio – „Lietuvių liaudies dainyno“ – rengimo ir leidimo iniciatorių. Jis – pirmųjų šešių jo tomų redakcinės komisijos pirmininkas ar narys, vyr. redaktorius. Propaguodamas šį leidinį visuomenėje, Ambr. Jonynas pabrėžia, kad jis – vienas didžiausių šio meto ne tik folkloristikos, bet ir apskritai humanitarinės lituanistikos darbų, kad jis yra labai svarbus humanitarinės kultūros faktas, žymioje ištisą etapą. Juo „daina nuo Nemuno įvedama į pasaulinį mokslą bei kultūrą“.

Savo moksline veikla Ambr. Jonynas gerokai praturtino ir pagilino lietuvių folkloristikos tyrinėjimus. Jis – kelių knygų ir apie pusketvirto šimto straipsnių autorius. Į folklorą Ambr. Jonynas žvelgia kaip į daugialypį reiškinį, nurodo jo didelę istorinę pažintinę vertę. Tautosaka, anot Ambr. Jonyno, turi nuostabią savybę: perduodama liaudies patyrimą ir žinias, ji kartu perduoda ir dideles estetines vertybes, kurias gali savaip suvokti ir įprasminti kiekvienas žmogus ir kiekviena nauja gyventojų karta. Domėjimosi tautosaka pobūdis priklauso nuo laiko dvasios, nuo to, kaip suprantama žmogaus paskirtis gyvenime. Tautosaka visada kuriama veikiant gyvenimui – ji yra tikrovės ir siekiamo grožio sintezės rezultatas. Šios mintys ryškiausios knygoje „Gaivinanti tautosakos srovė“ (1979), kuri yra pirmas didesnis bandymas lietuvių literatūros moksle ir folkloristikoje atskleisti tautosakos ir literatūros sąveiką. Čia aptariama tautosakos įtaka įvairioms literatūros rūšims ir žanrams, parodoma, kaip liaudies poetinė kūryba ir jos pasaulėjauta maitina lietuvių literatūrą nuo jos ištakų ligi šių dienų. Kita vertus, apžvelgiama, kaip rašytinė kūryba veikė ir turtino folklorą.

Konkretei literatūros ir tautosakos ryšio apraška – sudėtingas ir labai problemiškas Antano Strazdo kūrybos santykis su liaudies dainomis. Remdamasis turima tautosakos faktų visuma, Ambr. Jonynas iškelia naujų momentų, leidžiančių kitaip, nei tai daryta ankstesnių literatūros tyrinėtojų, žvelgti į poeto asmenį bei jo kūrybą ir skatinančių toliau gilintis į liaudies dainų ir jo kūrybos sritį.

Ko gero, neatsitiktinai Ambr. Jonynas susidomėjo Liudviku Rėza – ir Mažosios Lietuvos poetu, ir lietuvių liaudies dainų skelbėju bei tyrinėtoju. Straipsniuose, o ypač knygoje „Liudvikas Rėza tautosakininkas“

(1989) jis aptaria šio mokslo ir kultūros veikėjo darbus, jo vietą lietuvių folkloristikoje. Savo žodį Ambr. Jonynas taria L. Rėzos užrašytų mitologinių dainų autentiškumo klausimu. Pripažindamas, kad L. Rėza su tautosakos tekstais galėjo elgtis laisvai, jis vis dėlto randa argumentų, leidžiančių teigti, kad tų dainų „atimti iš mūsų dainuojamosios tautosakos repertuaro nederėtų“.

Platus Ambr. Jonyno folkloriniuose straipsniuose nagrinėjamų temų diapazonas. Į tautosaką juose žvelgiama kaip į atskirą, labai vertingą ir turtingą visos liaudies kultūros dalį, o dažnai ji ir aptariama tos kultūros kontekste. Taip Ambr. Jonynas, pavyzdžiui, daro rašydamas apie domėjimąsi liaudies kultūra Vilniaus universitete XIX amžiuje. Platus kultūrinių ryšių fonas išryškėja aptariant kaimyninių kraštų literatūros bei meno tyrinėtojų, istorikų domėjimąsi lietuvių tautosaka. Iš Ambr. Jonyno straipsnių aiškiau pasimato lietuvių folkloro vieta M. Strijkovskio kronikoje, J. Herderio domėjimosi lietuvių liaudies dainomis priežastys, O. Kolbergo ar K. Balmonto dėmesio lietuvių liaudies kultūrai ir folklorui motyvai.

Monografijai prilygsta periodikoje išspausdintų straipsnių ciklas „Vincas Krėvė ir tautosaka“ Jame išsamiai aptarta ir tinkamai įvertinta, ką šis Ambr. Jonyno tėviškėnas yra nuveikęs rinkdamas, skelbdamas ir tyrinėdamas tautosaką, kaip ja naudojosi savo kūryboje.

Kaip vieną žymiausių XIX amžiaus ir vieną pirmųjų apskritai pasakojamosios tautosakos rinkėjų Ambr. Jonynas iškelia Antaną Baranauską, beje, šiuo požiūriu per mažai įvertintą ligi šiolei. Sykiu išryškina veiksnius, skatinusius jį domėtis ir kita tautosaka, ypač dainomis, kalba apie jo kaip tautosakos vertintojo pažiūras.

Įvairiomis progomis Ambr. Jonynas šiltai prisimena kitus žmones, savo veikla turtinusius lietuvių tautosakos aruodus: Matą Untulį, Juozą Aidulį, Juozą Jurgą, Pranę Jokimaitienę...

Pats stambiausias Ambr. Jonyno parašytas veikalas, pareikalavęs atidžiai gilintis į įvairius rašytinius šaltinius, pamirštus dokumentus, kitokias, iš pirmo žvilgsnio net ir nedidelės svarbos žinias, yra ilgus metus jo rašyta ir užbaigimo tebelaukianti lietuvių folkloristikos istorija. Pirmoji jos knyga, išėjusi prieš dešimt metų – „Lietuvių folkloristika iki XIX a.“, – apima ilgą pradinį lietuvių liaudies poetinės kūrybos rinkimo, skelbimo, vertinimo bei panaudojimo laikotarpį – nuo pat pirmųjų baltų paminėjimų bei žinių apie jų gentis iki Lenkijos – Lietuvos valstybės žlugimo. Chronologiškai išdėstydamas faktus, autorius parodo, jog mūsų tautosaka nuo seniausių laikų gyvavo kasdieninėje buityje, buvo turtinga, įvairi, vaidino svarbų vaidmenį visuomenės gyvenime. Knyga susilaukė didelio ne tik folkloristų, bet ir kitų filologų

dėmesio, palankių vertinimų – ypač dėl gausaus konkrečių, dažnai mažai kam žinomų, iš sunkiai prieinamų šaltinių išrinktų duomenų panaudojimo. „Meilė senovei, – kita proga yra rašęs Ambr. Jonynas, – uždėjo antspaudą <...> visai lietuvių folkloristikos pradžiai“. Meilė tiriamam objektui yra juntama ir visoje šioje knygoje. O tai irgi prisidėjo prie jos sėkmės. Galbūt kada nors susidarys sąlygos baigti rengti ir kitas „Lietuvių folkloristikos“ knygas – to Ambr. Jonynui bent palinkėtina.

Jubiliatas ir dabar, palikęs Institutą ir išėjęs į pensiją, yra kupinas kūrybinių sumanymų. Jis lankosi bibliotekose, rankraštynuose, daug rašo. Spaudoje dažnai tenka išvysti jo straipsnių, kuriuose populiarinama mūsų tautosakininkų veikla, pasidžiaugiama jų nuveiktais darbais, sielojamasi dėl gyvenimo permainų sukeltų nesėkmių, paminimas, primenamas ar atskleidžiamas mūsų folkloristikai svarbus faktas.

VIVIFYING TORRENTS OF FOLKLORE

KOSTAS ALEKSYNAS

Summary

Ambrazejus Jonynas, eminent Lithuanian folklorist and cultural activist, celebrated his seventy-fifth anniversary. Almost 35 years were devoted to the leadership of the Institute of the Lithuanian Language and Literature, while after its reorganization, to the department of folklore. He supervised its theoretical and practical activity (collection of folklore, publication and etc.). Being the author of several books and about 350 articles, Jonynas enriched and deepened the research into Lithuanian folkloristics.

The greater part of a collective work „Lietuvių Tautosakos Apybraiža“ (Outline of Lithuanian Folklore, 1963) which gave a detailed analysis of the entire Lithuanian folklore: the history of its collection, publication and research, was written by him. He is also the main editor of a five-volume edition „Lietuvių Tautosaka“ (Lithuanian Folklore, 1962–1968), the author of introductory articles of three volumes. Jonynas is one of the initiators and editors of a multivolume scientific publication „Lietuvių Liaudies Dainynas“ (The Book of Lithuanian Folk Songs). His book „Gaivinanti Tautosakos Srovė“ (A Vivifying Torrent of Folklore, 1979) is the first greater attempt in the Lithuanian literary science and folkloristics to reveal the reciprocity of folklore and literature. In his articles A. Jonynas sees folklore as a separate, rich and extremely valuable part of folk culture, in most cases it being discussed in this context.

The most significant work of A. Jonynas is the history of Lithuanian folkloristics which has taken up long years and has been waiting for completion. Book 1 of it – „Lietuvių Folkloristika iki 19 a.“ (Lithuanian Folkloristic until the 19th century, 1984) embraces a long initial period of collecting, publishing as well as the estimation and application of Lithuanian folklore since the first mentions of the Balts until the fall of the Polish-Lithuanian State. The book has received deserved attention, especially for abundant and previously unfamiliar, concrete data taken from hardly accessible sources. It is thus of great importance to wish A. Jonynas to finish the further parts of the study, moreover as the author is prolific, full of energy and creativity.